

PLEHANSKA LJEKARUŠA “ZBIRKA LIJEKOVA SA ZBIRKOM LIJEKOVITIH TRAVA I UPUTOM ZA PRAVIT MELEME I MURĆEFE”

MANUSCRIPT “COLLECTION OF REMEDIES WITH
THE LIST OF MEDICINAL HERBS AND RECIPES FOR
PREPARING BALMS AND TINCTURES” FROM PLEHAN

Nikola Kujundžić¹, Ante Škrobonja², Tomislava Tomić¹

SUMMARY

The paper describes the manuscript containing a collection of folk recipes (so-called “ljekaruša”) which was written in the second half of 19th century. The manuscript was found in the archives of the Plehan Friary (Bosnia and Herzegovina). Its author and the place of origin are not known. Two different handwritings are discernible suggesting that two authors, probably Franciscians, are involved.

The collection contains 56 recipes for human medical practice and 3 recipes for veterinary use. One recipe contain advice for household. The list of plants for medical use with Croatian and Latin names is included. This list and several recipes were also found in Mijo Nikolić's manuscript from 1868. The language of the manuscript is rather ununiform, which suggests that different sources of the recipes were used.

Materia medica of the collection is mostly composed of drugs prepared from plant material of domestic origin. Recipes having animal and mineral origin are also included, but to a lesser extent.

Diseases are called by folk names and are frequently referred to as symptoms. Ways of preparing remedies and terms used in recipes are discussed and compared with common

¹ Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Adresa za dopisivanje: Prof. dr. Nikola Kujundžić, Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ul. A. Kovačića 1, HR - 10000 Zagreb. E-mail: nkujundzic@pharma.hr

² Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci

pharmaceutical procedures and terms. A glossary of less known and obsolete words is given as well. The complete, uncorrected version of the manuscript is enclosed at the end to enable a multidisciplinary approach to the text.

Key words: Ethnomedicine, 19th century; Folk recipes, Franciscans, Bosnia and Herzegovina

LJEKARUŠE U HRVATSKOJ I BOSANSKO-HERCEGOVAČKOJ ETNOMEDICINI

Mnogi su svećenici svoje iskustvo i znanje zapisivali u obliku zbirki recepata koje su ostavljali svojim poznanicima i samostanima uz koje su bili vezani službom. Premještajući se iz samostana u samostan sabirali su nove recepte, postojeće dopunjavali, ispravljali i uspoređivali te odabirali one koji su se pokazali djelotvornim. Tako su nastale brojne zbirke recepata i uputa za liječenje bolesti ljudi i životinja koje se nazivaju ljekarušama. Osim recepata i uputa za liječenje bolesti ljudi i životinja, ljekaruše često sadrže različite higijenske, dijetetske i ostale praktične savjete za domaćinstvo, a katkad i neka druga umijeću liječenja više ili manje srodna opažanja. U njima se redovito najprije navodi bolest ili tegoba, a zatim se izlažu naputci za njezino liječenje. Najveći broj ljekaruša su rukopisne knjižice. Nekima je poznato vrijeme i mjesto nastanka, katkad i autor teksta, pa se po tim značajkama često i nazivaju [1]. Najstarije hrvatskoglagoljske ljekaruše potječu iz XIV. i XV. stoljeća, a nastale su u senjskoj biskupiji. Prva nosi naziv *Razni zapisi i čaranja*, poznata i kao *Strohalova ljekaruša* [2], a druga *Kako se razne bolesti liječe* [3]. U njima je empirijsko, iskustveno znanje povezano s čudotvornim i magijskim poimanjem medicine. Takav se nazor može iščitati i iz ljekaruša nastalih u kasnijim razdobljima. Velik broj sačuvanih ljekaruša datira iz XVII. i XVIII. stoljeća. Ljekaruše su pisane i tijekom cijelog XIX. stoljeća, a poneke čak u prvoj polovici XX. stoljeća. Te su i najbrojnije jer su se čuvale u obiteljima kao priručnici za liječenje [4].

Neke od njih su tiskane, a prva tiskana nastala je u Zaostrogu. To je ljekaruša Jurja (fra Luke) Vladimirovića *Likarie priprostite*, tiskana u Mlecima 1755. godine [5].

Na tlu Bosne i Hercegovine ističu se dva medicinska djela dvaju školovanih liječnika, fra Franje Gracića i fra Petra Mareševića [6]. Godine 1795. Gracić je u Padovi tiskao medicinsku raspravu o trovanjima, groznici, kugi i ujedu zmija. Uz to iznio je niz podataka o epidemijama kuge u

Bosni te prikazao ljekovito vrelo u Kiseljaku [7]. Godine 1836. u Beču je tiskana inauguralna disertacija fra Petra Mareševića o dijetetskoj prehrani i higijeni, u kojoj se izlažu opća zdravstvena pravila i upućuje kako da se sačuva zdravlje i produži život [8].

PLEHANSKA LJEKARUŠA

IZGLED RUKOPISA

Ljekaruša iz Plehana latinični je tekst napisan najvjerojatnije u drugoj polovici XIX. stoljeća pod naslovom *Zbirka lijekova sa zbirkom ljekovitih trava i uputom za pravit meleme i murćefe*, čiji se izvorni rukopis čuvao u arhivu franjevačkog samostana u Plehanu pod brojem 4923. Autor i godina nastanka nisu poznati.

Budući da je za izradu rada korištena fotokopija izvornika, malo se može reći o izgledu samog rukopisa. Stranice su od papira, formata 17 x 10,5 cm, ispisane lijepim rukopisom. Prema našim saznanjima, pismena su posipana zlatnim prahom. Tekst je pisan dvjema vrstama rukopisa pa se na osnovi toga zaključuje da su u pisanju sudjelovala dva autora, što nije rijetkost za ljekaruše.

Veći dio recepata u ljekaruši odnosi se na humanu medicinu, a manjim dijelom recepti pripadaju području veterine. Recepti se često ponavljaju odnosno nekoliko njih propisuje različit lijek za istu bolest. Uz recepte navode se i savjeti o liječenju i čuvanju zdravlja, ponajprije vezani uz prehranu, održavanje higijene i tjelesnu aktivnost, koji su pridonosili bržem ozdravljenju i oporavku bolesnika. Vrijedi istaknuti jedan od takvih savjeta: *...umjerenost u svakoj stvari je majka zdravlja*. Zanimljivo je da se u receptu za liječenje ugriza bijesnog psa, navodi i savjet kako prepoznati je li pas koji je ugrizao bijesan: *...Za pokušat je li biesan pas ujeo, komad kruha umoči u ranu, i podaj drugomu psu, ako neizjede zlamenjeje, da je pas biesan*. Pažljivim čitanjem teksta uočava se da se autor u prvom redu služio vlastitim iskustvom, zatim drugim poznatim rukopisima i tiskanim tekstovima. Tako se u receptima za liječenje kolere navodi: *...Dr. Bock u Katoličkom listu godine 1888. u Broju 34. Tečaja XVII. i ...Izvađeno iz Katoličkog Lista god. 1873. u Broju 32. Tečaj XXIV.*, iz čega se može približno odrediti i vrijeme nastanka ljekaruše.

Zanimljivo je istaknuti da se neki recepti ili dijelovi recepata te popis biljaka iz ove ljekaruše nalaze i u ljekaruši fra Mije (Michaela) Nikolića, rodnom iz Kreševa, *Domaći liekar* iz 1868. [9], a koja predstavlja jednu od najvrednijih i najpotpunijih ljekaruša s područja Bosne i Hercegovine.

Da rukopis nije originalan rad vidljivo je već u uvodnom dijelu u kojem se navode djela koja su poslužila pri njegovu pisanju kao što su ljekaruše i razni medicinski zapisi koje su pisali najučćeniji i najugledniji ljudi onoga doba, nekolicina liječnika i franjevac.

Neki od recepata plod su njegovih vlastitih iskustava stečenih dugotrajnim liječenjem, i njih je u rukopisu posebno označio. Uz to navodi da je veći broj recepata prikupio od "baba bosanskih" i "baba posavskih". Isti popis biljaka koje se koriste za pripravljanje lijekova, napisan je prema poznatoj knjizi *Commentarii in libros sex Pedacii Dioscoridis de medica materia. Adiectis quam plurimis plantarum & animalium imaginibus, eodem authore* poznatoga renesansnog liječnika i botaničara Petra Andrije Mattiolija [10].

Znakovito je da se u ljekaruši iz Plehana kao i u *Domaćem liekaru* fra Ivana Jukića iz 1850. i 1851. [11] te u netom spomenutoj Nikolićevoj ljekaruši [9], neke bolesti navode pod narodnim nazivima, ali s pogrešnim latinskim pa je tako npr. *frenjak* netočno preveden kao *Scorbutum*. Teško je odrediti koja je služila kojoj kao izvor. No to je jedan od dokaza da su jedne ljekaruše služile kao izvor drugima te da su dijelovi jedne ljekaruše prepisivani u nekoliko drugih. Franjevci su ih razmjenjivali među sobom, a zatim ispravljali i dopunjavali.

U naslovu svakog poglavlja je naziv bolesti, iza čega slijedi jedan ili više recepata odnosno uputa za njihovo liječenje. Navedeno je 26 raznih bolesti ljudi, a za njihovo liječenje 56 recepata. Od bolesti domaćih životinja, navedene su svega tri i isto toliko recepata. Jedan recept predstavlja savjet za domaćinstvo. Prvih trinaest bolesti numerirano je redom, a zatim se numeriranje gubi.

Nakon desete bolesti slijedi opsežno poglavlje, popis ljekovitog bilja pod naslovom *Kratki riečnik*. Biljke su navedene abecednim redom prema narodnim nazivima uz koje je dan latinski naziv. Uz neke biljke nije naveden latinski naziv već je uz njih napisan interpunkcijski znak upitnika, što implicira da autoru nije bio poznat latinski naziv navedene biljke.

JEZIK LJEKARUŠE IZ PLEHANA

Ljekaruša iz Plehana napisana je donekle mladim jezikom. Narječje je štokavsko. Premda prevladavaju ikavski izrazi kao npr: *prika, likaria, mliko, primišaj* itd., rabe se i ijekavski kao: *čoviek, lieti, tielo, mlieko, umiešaj* (ali i *umješaj*), *promieni* itd., a prisutan je i jedan čakavski ekavizam: *koren*.

Riječi se katkad pišu etimologijski: *izpod, iztuci, razkiseli, ugriat, rakiom, mužko, medju, tretji* (ali i *treći*), *listje, ledja* itd.

Negdje se pišu udvojeni suglasnici: *rannu, prassa, izza, solli, smolle, pel- lina*; a negdje se izostavlja suglasnik: *po(d)jednako* ili samoglasnik: *koj(i)*.

U uporabi glasa *h* ima velikih odstupanja, katkad se pojavljuje, a katkad izostavlja: *dramah*, ali i *drama*; *odmah*, ali i *odma*. Obično se njime obilježava dužina prethodnog samoglasnika: *jajah, žilah, maslinah, minutih* itd.

Samoglasno *r* često se piše kao *er*: *gerlo, cerni, cerljeni, čversti, cerkvina, deržati* itd.

U pisanju slova *š* ima nedosljednosti pa se katkad umjesto njega piše *s*: *štipavac*, ali i *stipavac*; *tisti* umjesto *tišti*; *flasu* umjesto *flašu*; *stir* umjesto *štir* itd. U riječi *kafa*, *v* se zamjenjuje sa *f*. U riječi *mlogi*, *n* je zamijenjeno sa *l*.

Vežnik *ili* nalazimo u obliku *ili, ol* i *jal*.

Nema kriterija u pisanju enklitika i proklitika i nerijetko se pišu zajedno s riječi uz koju stoje: *dase*, ali i *da se*; *imase*, ali i *ima se*, zatim: *akobise, morese, kogaje, neurasoli, neizjede, nebi, nesamo, nadrugom, jeli, pojaveli* itd.

U infinitivu glagola na *-ti*, krajnji *i* često izostaje: *privit, čuvat, učinit, pokušat*, ali i *stati, skinuti, boliti, uznojiti*.

U pisanju imperativa nema dosljednosti: *pij*, ali i *piji, doli, nali, metni, meći, stuci, puhni* itd.

Glagol *moći* u prezentu se piše u obliku *može* i *more*.

U ljekaruši je prisutan i velik broj tuđica: romanizmi (*gazeta, purga*), germanizmi (*satiljak*), a ponajviše orijentalizmi, turcizmi (*kašika, ćurkut, karanfil, melem, murećef, karaboja, ćage* itd.).

RJEČNIK MANJE POZNATIH POJMOVA I ARHAIZAMA KOJI SE RABE U LJEKARUŠI IZ PLEHANA

ape – pilule (apiti – pojesti)

biona – bijelo na oku, mrena

bus – busen, bilje, više bilja zajed-
no

cilica sol – krupna sol

ćage tur. – papir, cigaretni papir

ćurkut – sumpor

damar – mišić, mišićno tkivo

dekika tur. – minuta, sekunda

ferman tur. – nalog; zapovijed
vladara; naredba više vlasti
općenito

flasa – staklena boca, okrugao sud
za piće

<i>frenjak (frega)</i> – sifilis, lues, sramna bolest, francuska bolest	<i>na dvor</i> – vani
<i>gazeta, tal.</i> – mletački srebrni i bakreni sitni novac	<i>nišador (mišader)</i> – salmijak, amonijev klorid
<i>izažeti</i> – iscijediti	<i>nuglasac</i> – ugao
<i>izvrnje</i> – izvrgne	<i>otokli</i> – oteklina
<i>kafa</i> – kava	<i>para sitnica</i> – sitni novčić
<i>kafša</i> – kaša	<i>pasčetina</i> – prema talijanskom mogao bi biti žir
<i>kamiš</i> – cijev za lulu ili čibuk (čibuk – štap za pušenje)	<i>ploska</i> – plosnata drvena posuda za vino i vodu
<i>karaboja, tur.</i> – crna boja, kara – pridjev crn	<i>podagra</i> – vrsta reume
<i>kašika tur.</i> – žlica	<i>poke</i> – mjera, pola oke (oka – 1,3 kg ili litra i pol)
<i>kerpa</i> – krpa, rubac	<i>polić</i> – mjera, 1/8 litre, čokanj
<i>koka</i> – prstohvat, približna mjera, malo	<i>pozder</i> – otpaci od lana i konoplje
<i>krkalina</i> (krhalina, karkalina) – izmet	<i>praljajak</i> – drvce
<i>krmećija</i> – krmeća (krme – svinja)	<i>priesan</i> – sirov
<i>krup slov.</i> – ključala voda kao osnova ili dodatak za neko piće, jelo ili pripravu	<i>prigibli</i> – pregibi
<i>kučica</i> – šparoga	<i>pripeka rakija</i> – rakija prepečenica
<i>kudilja</i> – fitilj, konoplja, preslica	<i>provaliti</i> – puknuti
<i>kupa</i> – opeka, cigla	<i>purga tal.</i> – sredstvo za čišćenje;
<i>lijavica</i> – proljev	<i>purgati</i> – čistiti
<i>lot</i> – mjera, 17,5 grama	<i>rimedia</i> – lijek
<i>lučev praljajak</i> – borovo drvce	<i>samoukah</i> – samouk, koji se nečemu sam naučio, autodidakt
<i>lušia, (lukšia, lukšija)</i> – otopina luga u vodi	<i>sandžija</i> – protisci, probadi, prsna bol, bol ispod rebara
<i>mavi, tur.</i> – koji je plav kao nebo	<i>sapun mletački, morski</i> – sapun koji se "preko mora" uvezio iz Mletaka
<i>micina</i> – veliki čir, ponajviše na vratu	<i>satiljak, njem./austr.</i> Seidel – sajtluk, stara jedinica obujma, četvrtina pinte, oko 0,8 litara
<i>mlogi</i> – mnogi	<i>sirćet tur.</i> – ocat, kvasina
<i>modri kamen</i> – modra galica, bakrov (II) sulfat	<i>siška</i> – šišarica, šiška
<i>murećef tur.</i> – tekućina za pisanje perom, crnilo, tinta; u kontekstu ljekaruše tinktura	<i>skrapa</i> – špilja, škrapa
	<i>slivova</i> – šljivova
	<i>stipavac</i> – škorpion
	<i>sverku</i> – s vrha

<i>šerba</i> – upržen šećer ili medovina	<i>toz tur.</i> – talog od iskuhane kave
<i>šteserce</i> – natašte	<i>zejtin</i> – ulje
<i>štipavac</i> – škorpion	<i>zlamenje</i> – znak, znamenje

MATERIJALI UPOTREBLJAVANI U RECEPTIMA

Kao osnova za pripremanje ljekovitih pripravaka upotrebljavaju se u prvom redu dostupna sredstva iz domaćinstva ili neposredne okolice, čime je omogućena lakša primjena u narodu kojemu su ti propisi i namijenjeni. Od živžnih namirnica to su mlijeko, vino, rakija, rum, med, ocat, brašno, raž, sol. To su uglavnom adjuvanti, služe kao otapala, za popravljjanje okusa i sl. Važno mjesto pripada vodi, vinu i rakiji (*pripeka, slivova, grozdova*), koji su u pojedinim receptima glavne ljekovite komponente, odnosno univerzalni lijekovi koji se primjenjuju u inicijalnu stadiju liječenja većine unutrašnjih i vanjskih bolesti. Primjerice, za poboljšanje općeg stanja u liječenju kolere, zatim kao antiseptici za ispiranje rana i sl.

Prema opsegu, najveći dio terapije temelji se na fitoterapiji, dok je manje zastupljena primjena komponenata životinjskog i mineralnog podrijetla.

SASTOJCI BILJNOG PODRIJETLA

BILJKE I BILJNE DROGE

Biljke i biljne droge svakako su glavne sirovine za izradu lijekova u propisanim uputama ove ljekaruše. U pravilu koriste se biljke ubrane u blizini obitavališta, ili uzgojene. Koriste se određeni dijelovi biljaka, a priprema se zasniva na racionalnim, jasnim i jednostavnim postupcima.

Uglavnom je zastupljeno domaće ljekovito bilje, a nazivi su im narodni ili latinski. Neki nazivi su netočno determinirani, prepisani iz izvora u kojima su pogrešno navedeni ili pak netočno prepisani. U poglavlju *Kratki rječnik* naveden je popis biljaka abecednim redom, prvo po narodnim, zatim po latinskim nazivima.

U sljedećem popisu ljekovitog bilja prema narodnim nazivima, biljkama su pridružena najvjerojatnija latinska imena. Ovi podaci dobiveni su proučavanjem nekoliko ljekaruša, sličnih i različitih po svome vremenu nastanka, po podrijetlu iz različitih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine i po svojim jezičnim osobitostima, a mogu se naći i u stručnoj suvremenoj botaničkoj literaturi [13 –16].

LJEKOVITO BILJE SPOMENUTO U LJEKARUŠI

- Andal, gorušica bijela* – Sinapis alba, Brassicaceae; vidi Gorušica
- Avdisalatin, Latiris, biljka iz porodice mlječika* – Euphorbia latiris, Euphorbiaceae
- Bobovnjak, Nasturtium aquaticum, dragušac, bobovnjak* – Nasturtium officinale, Brassicaceae
- Bokvica, trputac, bokvica* – mali trputac, uskolisni Plantago lanceolata; veliki trputac, Plantago major, Plantaginaceae
- Bor* – Pinus sp., Pinaceae
- Bosilje, Bosiosk, Basilicum, bosiljak* – Ocimum basilicum, Lamiaceae
- Božje dervce, Abrotanum, božje drvce* – Artemisia abrotanum, Asteraceae
- Božur, Paeonia officinalis* – Paeonia officinalis, Ranunculaceae
- Brest, brist, brijest* – Ulmus carpini-
folia, Ulmaceae
- Bunovina, Mandragora* – Mandragora officinalis, Solanaceae
- Bušinjak, Pulegium, barska metvica, konjski bosiljak* – Mentha pulegium, Lamiaceae
- Cer, hrast cer* – Qercus cerris, Fagaceae
- Cerkvina, Parietaria, crkvina* – Parietaria officinalis, Urticaceae
- Čemerika, Eleborum album* – Veratrum album, Liliaceae
- Češljuga, Dinacum* – Dipsacus ful-
lonum, D. sylvestris, Dipsaceae
- Čičak, Xantium, dikica* – Xantium spinosum, X. italicum, X. brasili-
cum
- Čičak mali, Agrimonia, turica* – Agrimonia eupatoria, Rosaceae
- Čičak veliki, Bardana, čičak, repuh* – Arctium lappa, Asteraceae
- Čivit, Indigo, čivitka* – Indigofera tinctoria, Fabaceae
- Čubar, Saturea, čubar vrtni* – Satureja hortensis, Lamiaceae
- Čubrić, Serpillum, majčina dušica* – Thymus serpyllum, Lamiaceae
- Čuvarkuća, Semper viva, čuvarkuća* – Sempervivum tectorum, Crassulaceae
- Dinjica, Pimpinella* – Sanguisorba minor (Pimpinella saxifraga, Apiaceae – bedrenika obična)
- Ditelina* – Trifolium pratense, *djetelina crvena* – Trifolium pratense, Fabaceae
- Divü pelin, pelin divlji, crni* – Artemisia vulgaris, Asteraceae
- Divija šparoga, Kućicah, divlja šparoga, sparožina* – Asparagus acutifolius, Liliaceae
- Divisina, Verbascum, divizma* – Verbascum thapsiforme, Scrophulariaceae (divizma pustenasta, Verbascum phlo-
moides)
- Divji ljiljan, Martegon* – Lilium mar-
tagon, Liliaceae
- Dragoljub (Lilium convallium)* – dragoljub, Tropaeolum majus, Tropeolaceae
- Drien, drijen* – Cornus mas, Cornaceae
- Duhan* – Nicotiana tabacum, Solanaceae
- Dupčac, Dubčac, Camedrion* – Teucrium chamaedrys, Lamiaceae

- Gavez* – *Symphitum officinale*
Symphytum officinale,
Boraginaceae
- Gerbač, kičica* – *Erythraea centa-
urium*, Gentianaceae; vidi *Kitica*
- Gladišika, Anonidis, zečji trn* –
Ononis spinosa, Fabaceae
- Gorčac, Hypericon, gospina trava* –
Hypericum perforatum,
Hypericaceae
- Gorušica, Sinapis, gorušica bijela* –
Sinapis alba, Brassicaceae
- Gospino cvietje, gospina trava* –
Hypericum perforatum,
Hypericaceae; vidi *Gorčac*
- Imela, Viscus, imela bijela* – *Viscum
album*, Loranthaceae
- Isnot, Gengeus* – ?
- Iva, Ajuga, ivica puzava* – *Ajuga
reptans*, Lamiaceae
- Ivan zelje, Sclarea, ivan cvijet,
muškatna kadulja* – *Salvia sclar-
ea*, Lamiaceae
- Igorčina, Jagorovina* – *Paralisis,
visoka jagorčika* – *Primula veris*,
Primulaceae (“herba paralisis”
nazivala se *Primula acauris*,
Primulaceae)
- Iaklikovina, Jaglikovina, Bellidis* –
Bellidis perennis, Asteraceae
(*krasuljak, tratinčica, Bellis
perennis*)
- Jasen, bijeli jasen* – *Fraxinus excel-
sior*; *crni jasen*, *Fraxinus ornus*,
Oleaceae
- Jasnak* – *Dictamnus albus*,
Rutaceae
- Jasikovina* – teško odrediti, možda
*jasika, trepetljika, Populus
tremula* Salicaceae
- Jasnak, Ditamus Froscinella* –
Dictamnus albus, Rutaceae
- Jelinji jezik, Philitidis, jelenjak* –
Phyllitis scolopendrium,
Polypodiaceae
- Kadifa, Carfilum indianum* – *Zinnia
multiflora, Z. elegans*
- Kadulja, Salvia* – *Salvia officinalis*,
Lamiaceae
- Kaloper, (Mentha Graeca), buhač* –
Tancetum balsamita,
Asteraceae
- Karanfil, Dianthus Larophyllus,
dinn., karanfil* – *Dianthus
caryophyllus*, Caryophyllaceae
- Kašunika, Artemisia, pelin vrtni* –
Artemisia absinthium,
Asteraceae; vidi *Pelin*
- Kiselica, Trifolium acetosum* – livad-
na kiselica – *Rumex acetosa*,
Polygonaceae
- Kitica, Centaurea, kičica* –
Erythraea centaurium,
Gentianaceae
- Kolutić* – *Malva*, *sljez crni* – *Malva
silvestris*, Malvaceae; *sljez bijeli*
– *Althaea officinalis*,
Malvaceae
- Komorač, Kopar, Anetum* – *kopar*,
Anethum graveolens, Apiaceae
komorač, Foeniculum vulgare,
Apiaceae
- Konopljika velika* – *Ricinum, rici-
nus* – *Ricinus communis*,
Euphorbiaceae
- Konska jabučica, Ciclaminum,
ciklama* – *Cyclamen europae-
um*, Primulaceae
- Kopitnjak, Assarum* – *Asarum
europaeum*, Aristolochiaceae
- Kopriva, Urtica* – *kopriva velika*,
Urtica dioica, Urticaceae;
kopriva mala – *Urtica urens*,
Urticaceae

- Kozlac, Ara major, Dragontea* –
Arum maculatum, Araceae
- Kravinac, Cameleon, kravljak, vilino sito* – Carlina acaulis,
Asteraceae
- Kučicah, divlja šparoga, sparožina* –
Asparagus acutifolius,
Liliaceae; vidi Divija šparoga
- Kukavica, Satyrion, kačun* – Orchis spp. (Orchis morio, O. mascula) Orchidaceae
- Kukurik, Eleborum nigrum, kukurijek* – Helleborus spp. (H. odrus), Ranunculaceae
- Kukolj, Zizania* – Zizania plauspra,
Poaceae
- Kunica, Millefolium, stolisnik* –
Achillea millefolium,
Asteraceae
- Lale, Tulipa, tulipan* – Tulipa spp.,
Liliaceae
- Lan* – Linum usitatissimum,
Linaceae
- Lepen na vodi, Ninphea, bijeli lopoč* –
Nymphaea alba,
Nymphaeaceae
- Lepušina, Farfara, podbjel* –
Tussilago farfara, Asteraceae
- Liljan, Lilium, ljiljan* – Lilium candidum, Liliaceae
- Limun* – Citrus medica (limon),
Rutaceae
- Lišac, Lilium, ljiljan* – Lilium candidum, Liliaceae; vidi Liljan
- Loboda, Mercorela, Atriplex, vrtna loboda* – Atriplex hortensis
Chenopodiaceae
- Luk bieli, luk bijeli, češnjak* –
Allium sativum, Alliaceae
(Liliaceae)
- Luk cerljeni, luk crveni, luk obični* –
Allium cepa, Alliaceae
(Liliaceae)
- Lukovik, Chotehicum* – teško odrediti, možda mrazovac,
Colchicum autumnale,
Liliaceae
- Ljubica, Viola* – Viola odorata (arvensis), Violaceae
- Ljubdrag, Sathyrium* – Satyrium carneum, Orchidaceae
- Ljulj, Lolium* – ljulj otrovni, Lolium parenne
- Maca, Tupha, iva vrba, vrba maca* –
Salix caprea, Salicaceae
- Mak, Papaver* – Papaver somniferum, Papaveraceae; *mak divlji* – Papaver rhoeas,
Papaveraceae
- Mali čičak, Agrimonia Eupatoria, turica* – Agrimonia eupatoria,
Rosaceae
- Marena, Solanum, pomoćnica* –
Solanum nigrum, Solanaceae;
vidi Pasvica
- Marina ručica, Podagrosia, gospina trava* – Hypericum perforatum,
Hypericaceae; vidi Gorčac
- Maslina* – Olea europea, Oleaceae
- Mertva kopriva, Castrangula*
Galiopsi, mrtva kopriva,
smrdljiva
- Kopriva* – Galeopsis (dubia) ochroleuca, Lamiaceae
- Merčinac, Iros, perunika* – Iris germanica, Iridaceae
- Metilj, Numularis, metilj trava* –
Lysimachia nummularia,
Primulaceae, (Plectranthus nummularis)

- Metljika, pelin divlji, crni* –
Artemisia vulgaris, Asteraceae;
 vidi Divii pelin
- Metvica, Mentha* – *Mentha piperi-*
ta, Lamiaceae
- Metvica cervena, Origanum, mravi-*
nac, mažuran divlji – *Origanum*
vulgare, Lamiaceae; vidi
 Mravinjak
- Metvica divja, Mentastra* – *Mentha*
longifolia, Lamiaceae veoma je
 teško odrediti o kojim se metvi-
 cama radi, vjerojatno su to: *M.*
sylvestris, *M. aquatica*, *M. dal-*
matica, Lamiaceae i druge
- Mičac, Soncus, osak* – *Sonchus*
spp., Asteraceae
- Miloduh, (Ligusticum), izop* –
Hyssopus officinalis, Lamiaceae
- Mišakinja, Anagolidis* – *Stellaria*
media, Caryophyllaceae
- Mravinjak, Origanum, mravinac,*
mažuran divlji – *Origanum vul-*
gare, Lamiaceae
- Mrizica, Mrižica* – teško odrediti,
 vjerojatno *Limonium spp.*
 (*L. vestitum*, *L. anfractum*)
 Lamiaceae
- Neven, Caltha* – *Calendula offic-*
inalis, Asteraceae
- Odolin, Valeriana, odoljen* –
Valeriana officinalis,
 Valerianaceae
- Okovolujsko* – teško odrediti, vje-
 rojatno isto što i odoljen
- Oputina, Polygonium* – *Polygonum*
aviculare, Polygonaceae; vidi
 Troskot
- Orah* – *Juglans regia*, Juglandaceae
- Osat, Sphondilium* – osat, *Cirsum*
pannonicum; *medvjedi dlan* –
Heracleum sphondilium,
 Apiaceae
- Oskoruša* – *Sorbus domestica*,
 Rosaceae
- Ovnač, Helenia (Inula Campana),*
oman – *Inula helenium*,
 Asteraceae
- Papraca slatka, Polipodium*
 (*Filicula*), *osladač, slatka paprat* –
Polypodium vulgare,
 Polypodiaceae
- Papra vodena* – *Adiantum Capillus*
(Veneris), *papraca slatka,*
papraca crna, vilina vlas –
Adiantum capillus veneris,
 Adiantaceae (Polypodiaceae)
- Pasvica, Marena Solanum,*
pomoćnica – *Solanum nigrum*,
 Solanaceae
- Pčelja ljubica, Melipa, matičnjak* –
Melissa officinalis, Lamiaceae
- Petopest, Pentafilum* – *petoprsta,*
stežnik, petolist srčenjak,
Potentilla erecta (P. tormentil-
la), Rosaceae
- Pelin, Absintium, pelin vrtni* –
Artemisia absinthium,
 Asteraceae
- Peršin, Petroselinum, peršin vrtni* –
Petroselinum sativum,
 Apiaceae
- Pirika, Graminum, pirika puzava* –
Agropyron repens, Poaceae
 (Graminae)
- Piskavica, Mergus diaboli, Succisa* –
Succisa pratensis, Dipsacaceae
- Podbio, Tussilago, podbjel* –
Tussilago farfara, Asteraceae
- Prassa, Porrus, prasa* – *Allium por-*
rum, Alliaceae (Liliaceae)

- Preslica, Equisetum, preslica poljska*
– Equisetum arvense,
Equisetaceae
- Prišt* – ?
- Privinac, privinca, zimzelen* – Vinca
minor, Apocynaceae
- Prostriljen, Cruciata, prostrijel* –
Gentiana cruciata,
Gentianaceae
- Pšenica* – Triticum aestivum,
Poaceae (Graminae)
- Pšeničica, Meticola, Lotus Sativa,
kokotac* – Melilotus officinalis,
Fabaceae
- Puščica* – Nasturtium aquaticum,
dragušac, bobovnjak –
Nasturtium officinale,
Brassicaceae; vidi *Bobovnjak*
- Ranjak, Betunica, ranjenik, betunika*
– Betonica officinalis,
Lamiaceae
- Ravan, Camomilla, kamilica* –
Matricaria (chamomilla) recu-
tita, Asteraceae
- Raž* – Secale cereale, Poaceae
- Reobarbara, rabarbara* – Rheum
officinale, Polygonaceae
- Rosopast, Calidonium, rosopas* –
Chelidonium majus,
Papaveraceae
- Ruj, Scotanum, Cosinum* – teško
odrediti, Rhus cotinus, Rhus
vernix, Rhus succedanea;
rujevina, Cotinus coggygria,
Anacardiaceae
- Ruta* – Ruta graveolens, Rutaceae
- Salep* – vidi *Kukavica*
- Sapinjača* – ?
- Serčanik, Gentiana, srčanik, sirištara
žuta* – Gentiana lutea,
Gentianaceae
- Sikavica, Carduus Stellatus, osljebad*
– Silybum marianum, Carduus
marianum, Asteraceae
- Sipant, Hysopus, sipak, izop* –
Hyssopus sp. (Hyssopus offici-
nalis, Lamiaceae)
- Sita, Juncum, žablje sito* – Juncum
buffonis, Juncaceae
- Skripavac, Stir, štir, šćir* –
Amaranthus retroflexus,
Amaranthaceae
- Sliepi grah, Ceci* – Cecus phaselus,
Fabaceae
- Sliez* – vidi *Kolutić*
- Smerdeli, Coriander, korijandar* –
Coriandrum sativum, Apiaceae
- Smreka* – Picea abies, Pinaceae
- Smrika, šmrika* – Juniperus oxyce-
drus, Cupresaceae
- Somina, Sabina, somina planinska* –
Juniperus sabina, Cupressaceae
- Sporiš, Verbena, verbena divlja* –
Verbena officinalis,
Verbenaceae
- Stavlika, Stavljika, Hysolopathum,
Lapacium* – Rumex acutus,
Hydrolapathum Lapatium
(Lapathium, kiselica)
- Suhonik* – ?
- Sumbulj* – Hyacinthus, *zumbul*
Hyacinthus orientalis
- Sunčac* – Heliotropium supinum,
Boraginaceae
- Suncokret, Planta maxima* –
Helianthus annuus, Asteraceae
- Svatovi, Pulmonasia* – teško odredi-
ti, vjerojatno plućnjak ljekoviti,
Pulmonaria officinalis,
Boraginaceae
- Svinduh, kokotac* – Melilotus offici-
nalis, Fabaceae; vidi *Pšeničica*

- Štrimuza – vjerojatno isto što i Skripavac, *Amaranthus retroflexus*, Amaranthaceae
- Šurlin, rusomača – *Capsella bursa pastoris*, Brassicaceae (Cruciferae)
- Tatula, kužnjak – *Datura stramonium*, Solanaceae
- Terkos, *Dragoncella* (tall.), estragon – *Artemisia dracunculus*, Apiaceae
- Trator, *Amarantus* – *Amaranthus viridis*, Amaranthaceae
- Trepeljika, topola trpetljika – *Populus tremula*, Salicaceae
- Troskot, *Polygonium* – *Polygonum aviculare*, Polygonaceae
- Truboljika, *Angelica* – ljekovita anđelika, *Angelica archangelica*, Apiaceae; kravojac, divlja anđelika *Angelica silvestris*, Apiaceae
- Turica, *Aparinis*, ljepljiva broćika, broćenika – *Galium aparine*, Rubiaceae
- Tušt, *Portulaca* – *Portulaca oleracea*, Portulacaceae
- Urodica, *Coriander*, korijandar – *Coriandrum sativum*, Apiaceae; vidi *Smerdeli*
- Visibaba, *Galantus nivalis* – *Galantus nivalis*
- Vlaca – teško odrediti, možda luk vlasac, *Allium schoenopras*, Alliaceae
- Volvod, *Orobanche* – *Orobancha cumana*, Orobanchae
- Vranilova trava, mravinac, mažuran divlji – *Origanum vulgare* Lamiaceae; vidi Mravinjak
- Vratić, *Tenacetum*, *Asanosia* – *Tanacetum vulgare*, Asteraceae
- Zalistak, *Hypoglossa*, zalist, širokolisna veprina – *Ruscus hypoglossum*, Liliaceae
- Zelenkada, *Narcissus*, sunovrat – *Narcissus pseudonarcissus*, Amaryllidaceae
- Zimzelena, *Ruscus*, bodljikava vepri-
na – *Ruscus aculeatus*, Liliaceae
- Zmijinska trava, *Dragontea* – (esp. *Dragontea menor*, *Condillios*) *Arisarum simorrhinum*, Araceae
- Zmijin česalj, *Pecten veneris* – *Scandix pecten-veneris*, Fabaceae
- Zubača, *Panicum dactylon* – *Cynodon dactylon*, Poaceae
- Zukva – *Juncus effusus*, Juncaceae
- Žabokrek – teško odrediti, možda zelena končasta alga *Zannicellia vulgaris*, Conferva
- Želudnjak, *Bistorea*, (*Bistorta*), srčanik, srčenica – *Polygonum bistorta*, Polygonaceae

Najveći dio biljaka s ovog popisa naveden je u ljekaruši u poglavlju *Kratki rječnik* samo po nazivu, bez naznake njihove uporabe, odnosno ljekovita djelovanja. Većina se tih biljaka i danas koristi u fitoterapiji, dok su neke zaboravljene ili izbačene iz uporabe u ljekovite svrhe.

Od biljaka navedenih u samim receptima može se vidjeti u koje se terapijske svrhe pojedina biljka koristila pa se provjerom u prije navedenoj suvremenoj stručnoj fitoterapijskoj literaturi [12 –15] i oficijelnim medi-

cinskim kompendijima potvrđuje da se neke od navedenih biljka i danas mogu primjenjivati u liječenju istih ili srodnih tegoba. Tako se navodi:

- Rosopas (*Chelidonium majus*, *Papaveraceae*) u liječenju svraba, bradavica i lišaja, a i danas se preporuča kao pomoć kod kroničnog kožnog osipa, svraba, bubuljica, izraslina na koži.
- Limun, sok od limuna (*Citrus medica*, *Rutaceae*) protiv crijevnih parazita. Danas se preporuča kod sluzavosti probavnih organa i za bolje probavljanje hrane.
- Čičak, sjeme čička (*Arctium lappa*, *Asteraceae*) u slučaju ugriza bijesnog psa. Danas se preporuča i u slučaju ugriza bijesne životinje, da bi se krv prije oslobodila otrova.
- Bijeli luk, češnjak (*Allium sativum*, *Alliaceae*) i ruta (*Ruta graveolens*, *Rutaceae*), kao smjesa, također u slučaju ugriza bijesna psa, a i danas se preporuča za isto i to tako da se od navedenih komponenata, uz med kao podlogu, napravi melem i stavlja na ranu.
- Crveni luk, obični luk (*Allium cepa*, *Alliaceae*), također u slučaju ugriza bijesna psa. Danas se navodi da iscijeđeni sok luka ublažuje bol pa se njime mažu rane.
- Lan, sjemenke lana, (*Linum usitatissimum*, *Linaceae*) u liječenju micine, oteklina, gnojnih rana. Danas se od lanenih sjemenki pripremaju oblozi protiv različitih upala, čireva, gnojnih rane.
- Pelin vrtni (*Artemisia absinthium*, *Asteraceae*) u liječenju groznice. Danas se primjenjuje kao čaj, tinktura, ekstrakt, a između ostalog djeluje kao tonik (za jačanje), amarum (za poticanje teka), digestivum (za reguliranje probave). Ta su djelovanja važna i kod groznice, za brži oporavak bolesnika.
- Pelin divlji (*Artemisia vulgaris*, *Asteraceae*) za poticanje menstrualnog krvarenja, a i danas se preporuča za djevojke u pubertetu, kad počinje menstruacijski ciklus, i za žene u klimakteriju, kad ciklus prestaje.
- Dupčac (*Theucricum chamaedrys*, *Lamiaceae*) kod groznice, a i danas se koristi kod grozničavih stanja, osobito crijevnih, pa i gripe.
- Kava (*Coffea arabica*), “crna kava” (samljevena pržena kava skuhan kao čaj) u liječenju kolere, s naglaskom da bude jača i da se ne šećeri. Danas se preporuča piti kod proljeva, pa i onih težih, naprimjer dizenterije. Treba je piti gorku, nikako zašećerenu, i malo jaču.

OSTALI SASTOJCI BILJNOG PODRIJETLA

- Smole (borova, smrekova, jelova, arapska, tamnjan /tamjan, mirisna smola od različitih vrsta roda *Boswellia* koje dolaze u vrućim pustinjским predjelima; tamjan muški – u obliku skrutnutih kapi, suzica; tamjan ženski – u grudama i mrvicama nepravilnog oblika/) – heterogena grupa biljnih produkata. Ovdje nema jasne granice između smola i eteričnih ulja. To su biljni sekreti koji više ne ulaze u tvarnu izmjenu, već se zauvijek izlučuju u smolne prostore ili smolne kanale [16].
- Ulje maslinско, maslinovo ulje – *Oleum olivae*.
- Kanfora, kamfor – sastavni dio eteričnog ulja biljke kamforovca, *Cinnamomum camphora*, *Lauraceae*. Po kemizmu je ketonski terpen, monoterpen. Dobiva se sintetski ili destilacijom s vodenom parom iz osušenog debla, granja i lišća kamforovca.
- Mekinje pšenične

Navedene tvari biljnoga podrijetla i danas se koriste u iste ili slične ljekovite svrhe kao i u plehanskoj ljekaruši.

SASTOJCI ŽIVOTINJSKOG PODRIJETLA

Upotreba sastojaka životinjskog podrijetla u narodnoj medicini uobičajena je. Iako je prilično teško utvrditi zbog čega se neka komponenta životinjskog podrijetla rabila u liječenju i kakvu je konačno imala učinkovitost, može se utvrditi nekoliko osnovnih načela liječenja ovim preparatima, čiji korijeni sežu daleko u prošlost.

Jedan je od primjera tzv. nečisna terapija, pri kojoj se koriste ljudske i životinjske izlučevine, najčešće izmet i urin, a čija se upotreba u liječenju javlja još u arhajskim medicinama u Babilonu i Egiptu. Slično se upotrebljavaju i neke komponente koje su nekoć bile dio službene medicine, kao npr. salo i masno tkivo različitih životinja. Jedno od načela temelji se na Hahnemanovoj homeopatiji *similia similibus curantur* (slično se liječi sličnim).

Komponente životinjskog podrijetla, propisane u ljekaruši u mnogo su manjem broju od komponenata biljnog podrijetla. Kao lijek propisuju se životinje, dijelovi njihova tijela ili pojedini organi te različiti sekreti i ekskreti. Tako se navode:

- *pijavica*
- *stipavac* (šorpion)

- *bilance, žumance* (jaja kokošja)
- *kokošie djubre* (kokošji izmet)
- *žuč govedja* (goveđa žuč)
- *krmečia krkalina* (svinjski izmet).

U propisima se navode i ljudski sekreti i ekskreti:

- *pišaka* (urin)
- *blato iz uha* (cerumen)
- *mliko žene koja doji mužko dite* (mlijeko dojilje, humano mlijeko).

SASTOJCI MINERALNOG PODRIJETLA

Sastojci mineralnog podrijetla zastupljeni su u malom opsegu, uglavnom u liječenju kožnih bolesti i oteklina, u liječenju životinja te u zaštiti poljoprivrednih dobara. U ovoj se ljekaruši tako upotrebljavaju sljedeće tvari s vjerojatnim kemijskim sastavom:

- *živa*
- *modri kamen (mavi kamen)* – bakrov(II) sulfat
- *sol (velika, cilica, ingleska, biela)* – natrijev klorid
- *nišador* (Salis ammoniaci, amonijev nitrat ili amonijev klorid)
- *barut, zvicer* (smjesa natrijeva nitrata ili kalijeva nitrata, sumpora i ugljena)
- *gazeta* (ili drugi bakreni novac) – bakar
- *lug* (pepeo)
- *lušia, lukšija* (otopina pepela)
- *čadjah, čada* (elementarni ugljik)
- *sumpor*
- *karaboja, mrka, crna boja*
- *uglen* (ugljen).

U dijelu koji bi se uvjetno mogao nazvati svojevrsnom kemoterapijom, uz sastojke mineralnog podrijetla, spominje se često i sapun (sapun mletački, sapun čisti) – alkalijske, zemnoalkalijske i metalne soli viših masnih kiselina [17] (u prošlosti su se najčešće pripremali djelovanjem lužina na životinjsku mast, loj).

BOLESTI SPOMENUTE U LJEKARUŠI

Budući da je Plehanska ljekaruša nastala najvjerojatnije u drugoj polovici XIX. stoljeća kada je prosvjetiteljstvo već uzelo maha i među širim narodnim slojevima, utjecaj narodnog vjerovanja odnosno praznovjere manje je vidljivo.

Bolesti su navedene narodnim nazivima, izuzevši dvije prije spomenute: *frenjak* i *cerni prišt*, gdje je dan i latinski naziv, s tim da je *frenjak* netočno identificiran kao *scorbut*.

Najviše se spominju kožne bolesti, zatim kolera, druge probavne smetnje i infestacije parazitima, bolesti oka, zubobolja, groznica, menstrualne tegobe, bolest dojke, bolovi u nogama, reumatični bolovi, ozljede i gnojne rane, otekline. Iz navedenog se vidi da su simptomi bolesti često poistovjećivani sa samom bolesti, što je i razumljivo jer ni u znanstvenoj medicini još uvijek nisu poznati uzroci većine bolesti pa stoga prevladava tzv. simptomatska dijagnostika. Spomenute su i neke bolesti životinja, bilo uz bolesti čovjeka (kao napomena da isti lijek vrijedi i za životinje) ili u receptima isključivo namijenjenim liječenju životinja, te savjeti za domaćinstvo.

U sljedećem popisu navedene su bolesti spomenute u ljekaruši (često navedene samo kao simptomi) te su im pridruženi vjerojatni suvremeni nazivi ili pojašnjenja.

BOLESTI ČOVJEKA

<i>Kad zmija ujede</i> – ugriz zmijske	<i>Lišaj</i> – lišaj, kožne bolesti
<i>Kad štipavac ujede</i> – ugriz škorpiona	<i>Micina</i> – veliki prišt, ponajviše na vratu
<i>Frenjak</i> – lues, sifilis	<i>Groznica</i> – groznica
<i>Cerni prišt (carbunculus)</i> – crni prišt, antraks	<i>Sandžija</i> – protisci, bol u prsima
<i>Svrab</i> – svrab	<i>Kolera</i> – kolera
<i>Zubobolja</i> – zubobolja	<i>Lik čiru</i> – čir
<i>Bies (biesan pas kad ujede)</i> – bjesnoća (ugriz bijesna psa)	<i>Žig</i> – bolno mjesto
<i>Biona</i> – mrena	<i>Kad prisice u ledma</i> – lumbago
<i>Za iskorijenit bradavice</i> – za ukloniti bradavice	<i>Rimedio protiva otokli</i> – lijek protiv otekline
	<i>Bolest od sisa žena</i> – bolesti dojke

<i>Koga noge bole, podagre</i> – reumatska bol u nogama	<i>Gujanice u Čovjeka</i> – crijevni nametnici
<i>Za Menstrua imat</i> – za dobiti izostalu mjesečnicu	<i>Likaria za rana</i> – lijek za rane
<i>Za ustaviti Menstrua</i> – za zaustaviti preobilno menstrualno krvarenje	<i>Za trud izkorenit u rani</i> – za izliječiti gnojne rane

BOLESTI ŽIVOTINJA

Kad zmija ujede – ugriz zmije

Kad štipavac ujede – ugriz škorpiona

Rimedio protiva bolesti Govedioj – lijek ili sredstvo protiv bolest goveda

SAVJETI ZA DOMAĆINSTVO

Za sačuvat kupus od Gusjanica – dezinfekcija

NAČIN IZRADE PRIPRAVAKA I NAVEDENI LJEKOVITI OBLICI

Način izrade lijekova u ljekaruši uglavnom je dobro opisan i za većinu pripravaka jednostavan. Oblici lijekova i učinci koji se njima žele postići uglavnom se poklapaju s onima u službenoj medicini toga doba [2]. No propisi su jednostavniji, sadrže manji broj komponenata, katkad se ne navode količine sastojaka, niti količina lijeka koju bolesnik treba uzeti.

Ljekoviti oblici navedeni u ljekaruši su sljedeći:

- Dekokti (*decocta*) – vodene iscrpine droga, obično čvršće strukture, koje sadrže termostabilne ljekovite supstancije, koje se priređuju ekstrakcijom droge vodom pri povišenoj temperaturi (recept *Likaria za rana*).
- Vodeni ekstrakti – tekući pripravci izrađeni ekstrakcijom droga propisanim otapalom (vodom) koje se djelomično ili potpuno upari (recept *Za groznicu*).
- Alkoholni ekstrakti – tekući pripravci izrađeni ekstrakcijom droga propisanim otapalom (najčešće bijelo vino, a katkad i crno vino ili rakija) koje se djelomično ili potpuno upari (recept br. 7 *Biona 2.*).
- Kiseli ekstrakti – iscrpine droga ili tvari u kiselom mediju, najčešće u vinskom octu – kvasini, *sirćetu*, kiselo mlijeko (recept br. 2 *Frenjak*).

- Zavoji i oblozi – pripravci polučvrste konzistencije na tkanini ili papiru. Često rastopljena i ohlađena smjesa ulja i voska (recept *Za trud izkorenit u rani*).
- Melemi – polučvrsti pripravci za perkutanu primjenu. Sadržavaju kao masnu podlogu razna ulja, vosak, loj, lanolin i smolu. Otopljenoj podlozi dodavani su biljni prašci ili biljni sokovi, a katkad i droge životinjskog ili mineralnog podrijetla. Javljaju se fraze *umiešaj ko melem*, ili *načini ko melem*, što implicira da je poznat propisani način izrade takva pripravka, iako nije naveden u ljekaruši (recept *Melem za Crnog Prišća*).
- *Murčefi* – tinkture, etanolno-vodene iscrpine droga ili etanolno-vodene otopine ekstraktata droge. Najprije se pod tinkturom razumijevalo svako obojeno sredstvo. Poslije se tinkture povezuju s umijećem liječenja, da bi se za vrijeme Paracelsusa uvele u terapiju. Izrađuju se maceracijom (jednokratna ekstrakcija propisano usitnjene droge s propisanim otapalom pri sobnoj temperaturi), otapanjem ili drugim prikladnim postupkom (recept *Način načinit Murečef*).
- *Pilule*, tj. kuglice čvrste konzistencije za peroralnu primjenu u kojima su uklopljeni biljni dijelovi ili ostali ljekoviti sastojci u pomoćnom sredstvu (recept *Frenjak*).

MJERE UPOTRIJEBLJENE U LJEKARUŠI

Mjere na našim područjima nisu bile jedinstvene do početka XIX. stoljeća, a u narodu i duže. Svaki kraj imao je svoj sustav mjera koje su se katkad i znatno razlikovale od mjesta do mjesta. Budući da je teško precizno odrediti njihovu pravu vrijednost u današnjim jedinicama mjera, navest ćemo one vrijednosti za koje se općenito smatra da su im najbliže.

- *Dram* (dubrovački) – 3,102 g, a prema drugim izvorima 2,5 g ili onoliko koliko teži jedan dukat.
- *Dram* (venecijanski, za lijekove) – 3,137 g.
- *Kaplica* – približna mjera za obujam; 0,05 ml, odnosno 0,05 g.
- *Koka* – približna mjera za masu, koliko se može uzeti s tri prsta, prstohvat.
- *Lot* – 17,5 grama.
- *Poke* – pola oke (oka – 400 drama – 1,303 kg).
- *Polić* – 1/8 litre, čokanj.

- *Satiljak* – (njem. austr. Seidel) – sajtlík, stara jedinica obujma, četvrtina pinte, oko 0,8 litara.
- *Sverku* – približna narodna mjera – s vrha.

Budući da je i najveći dio sastojaka korišten u ljekaruši bio lako pristupačan, rabljen u svakodnevnom životu, i mjere su bile često pojednostavnjene kako bi se omogućila što jednostavnija priprema lijekova i njihova uporaba u narodu. Nekad su dane opisno, npr.: *dva tri zalogaja progutaj; uzmi malo više nego može stati na paru sitnicu*. Često je kao mjera korišteno posuđe iz domaćinstva, npr.: *kašika, čaša, bočica, boca* i sl.

ZAKLJUČAK

U ovom radu sustavno su prikazani recepti i njihovi sastojci, analiza teksta i sadržaja ljekaruše u kontekstu vremena i društvenog okruženja u kojem je nastala.

Ljekaruše su nastajale kao rezultat nastojanja da se, u nedostatku liječnika i medicinske literature te niske razine prosvijećenosti naroda, omogući liječenje najširim narodnim slojevima. Najčešće su ih pisali svećenici, franjevci, kao pripadnici najobrazovanijeg sloja, služeći se vlastitim iskustvom, pisanim tekstovima, spoznajama oficijelne medicine te često dopisujući i metode pučke medicine. Tako ljekaruše postaju vrijednim dokumentima u kojima se na osebujan način isprepleću lokalna povijest i razvoj medicinske djelatnosti na tom prostoru, od magijske do znanstvene medicine.

U proučavanju i obradi ljekaruša potreban je multidisciplinarni, kritički pristup. Valja ih sagledati s biomedicinskog, povijesno-medicinskog te šireg etnološkog i kulturološkog stajališta, ali ne strogo racionalno, već s razumijevanjem svega što je obilježilo vrijeme i sredinu u kojoj su nastale. Ova ljekaruša, kao i sve ostale ljekaruše, predstavlja izvor ne samo tradicije narodne medicine, nego i dragocjene građe za proučavanje jezika, običaja, raznolike narodne predaje i cjelokupnoga pučkog života.

U medicinskim strukama ljekaruše su vrijedan prilog poznavanju narodnih imena bolesti, ljekovitih biljaka i drugih sredstava korištenih u liječenju, te proučavanju tehnologije izrade lijekova. Posebno su zanimljive one biljke koje su danas zanemarene ili nepoznate službenoj medicini, a koje posjeduju ljekovita svojstva i koje tako mogu postati predmetom istraživanja i dovesti do novih, vrijednih spoznaja.

LITERATURA

1. Kujundžić N, Matasić, Glibota M. Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića. *Farm. Glas.* 2003; 59, (7-8):321-45.
2. Strohal R. Razni zapisi i čaranja. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 1910;15:258-32.
3. Milčetić I. Stari glagoljski recepti, egzercizmi i zapisi. *Vjesnik Staroslavenske akademije na Krku za godinu 1912.*, str. 61-9.
4. Brenko A, Dugac Ž, Randić M. *Narodna medicina*. Zagreb: Etnografski muzej, 2001., str. 14.
5. Rimac-Lasić S, Škrobonja A. Tri ljekaruše imotskih franjevacu. *Acta Fac med Flum* 1992;17, (3-4): 183-90.
6. Karamatić M. Uloga franjevacu u povijesti bosanskohercegovačkog zdravstva, *Croatica Christiana Periodica* 1984; 8, br 13, str. 69.
7. G. F. [Gracić F.] *Sacerdotis viatoris analysis theoretico-practica de viribus virus febriferi, pestiferi atque serpentini, de plerisque aliis morbis eorumque praecipuis antidotis, et aliis quibusdam miscellis, Patavii, 1795.*
8. Mareschevich J. P. *Dissertatio inauguralis medico diaetetica exhibbens canonens hygienes generales ad tuendam et prolongandum vitam sabnam. Vindobonae, Typis congregationis Mechitaristicae, 1836.*
9. Filipović-Fabijanić R. Domaći liekar iz 1868. godine sa Širokog brijega. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija, sv. XXVI, Sarajevo 1971.*, str. 117-78.
10. Mattioli P. A. *Commentarii in libros sex Pedacii Dioscoridis de medica materia. Adiectis quam plurimis plantarum & animalium imaginibus, eodem autore. Venetii, 1554.*
11. Jukić I. Domaći liekar. *Bosanski prijatelj*, 1850. i 1851.
12. Gursky Z. *Zlatna knjiga ljekovitog bilja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1999.
13. Schafner W, Felfinger B.H, Ernst B. *Ljekovito bilje – Kompendij*. Rijeka: Leo commerce, 1999.
14. Brkić D. *Farmaceutska botanika, Program za upoznavanje farmaceutske značajnijih biljnih vrsta u botaničkom vrtu «Fran Kušan»*. Zagreb: Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999.
15. Pahlow M. *Velika knjiga ljekovitog bilja: Ljubljana-Zagreb: Cankarjeva založba, 1989.*
16. Petričić J. *Farmakognozija, I dio (III dopunjeno i popunjeno izdanje)*. Zagreb: Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1983.
17. Senjković R. *Osnove oblikovanja lijekova*. Zagreb: Školska knjiga, 1994., str. 124.

PRIJEPIS PLEHANSKE LJEKARUŠE

Tekst je prepisan doslovno, bez ikakvih jezičnih popravaka, čime se nastojalo sačuvati izvorni narodni jezik vremena i kraja u kojem je nastao. Crtice označavaju oštećeni ili uništeni dio teksta.

ZBIRKA LIJEKOVA SA ZBIRKOM LJEKOVITIH TRAVA I UPUTOM ZA PRAVIT MELEME I MURĆEFE

1. KAD ZMIJA UJEDE.

a) Ranu nabocaj iglom, pa maži često uljem (zejtinom) od stipavca, ovo je prika likaria, ova likaria valja i za životinje, napravlja se ovako: Kad su najveće lieti sunčane žestine uhvati se što više stipavacah (skrapa škorpiona) i metne se u bočicu punu ulja maslinskoga, na primier ovako _ _ _ _ _ 10 stipavacah na 5 drama ulja; ova liekaria pomaže kad isti štipavac ujede.

b) Trave dubčaca (camedrion) na kamenu kamenom stuci i metni na ranu, a dva tri zalogaja progutaj od isto stučene trave. Ako bi čoviek ol živinče počelo oticati neka razmuti meda i one šerbe prije, ol _ _ _ _ _ od kože olovce.

2. FRENJAK (SCORBUTUM).

Ova bolest je otrovna, osobito morese otrovat, uzimajući bolesnoga kamiš, kašiku, itd. Oni na kojim se nalazi ova bolest, imaju se čuvat od graha, i kokuru-zova kruha. Ima neki samoukah, koji od frenka lieče, dajući ape (pilule), ali budući da u ape miešaju žive to gore biva, te udari u noge.

Evo kako se ova bolest lieči: Uzmi karanfila (*dianthus laroPhillus*, Linn.), modrog kamena, biele pasčetine, svakog pojednako, stuci sve u prah i sve smiešaj; uzmi malo više, nego može stati na paru sitnicu, metni u ciev i puhni u gerlo, i odma se napij vode studene, to čini 3. – 4. dana, a kad na dvor frenjak uzajde, onda rečeni prah umiešaj u kiselo mlieko, metni u bakreni sud i neka na dvoru stoji dan i noć jednu osobito vedru pa s onim neka maže kud se je ukazo frenjak stojeći _ _ _ _ _ u vruću.

3. CERNI PRIŠT (CARBUNCULUS)

a) Uzmi baruta, luga od jasena ol od cerove kore sažežena, sapuna mletačkoga, nišadora sitno iztučena, smole borove ol smriekove, svega pojednako, u čistu sudu umiešaj ko melem, od ovoga melema meći na

mavi čage, pospi nišadorom, malo ugrijavši metni na prišt; ako prione ozdravit će.

- b) Pritisni na prišt kokošju g__cu golu, iztezat će otrov; iskrepat će, tako prosliedi, dokle god kokoš neostane živa.
- c) Nišadora dobro nastrugat i s medom umiešat, razmazati po dobru starom duhanu, ter privit, a nišador u vodi piti.
- d) Dobro je grijati gazetu ol drugi bakreni novac, te deržati na prištu.

4. SVRAB

- a) Uzmi soka od trave rosopasti, soli i pišake smiešaj i maži.
- b) Nišadora biele soli, sumpora po 6. drahmah, malo luga i malo čadjah, sve smiešaj u dobroj rakii i zejtinu, ter po prigibilim svaku drugu večer maži.
- c) Sumpora, ulja, soli velike i soka od limuna po jednako, i malo baruta smiešaj, i uvečer dobro ugrijavši, po damarim izpod ruke, i kolieno maži svaku drugu večer; pak poslie kakosi se tretji put natro, ujutro operi sve tielo lušiom i promieni druge čiste haljine.

5. ZUBOBOLJA

- a) Uzmi pijavicu, metni u ciev i pripni je kraj zuba, koji te boli, neka oteče kerv, proći će, a dobroje na dvoru prama zubu pripeti dvie ol tri pijavice.
- b) Trave kunice zajedno sa s korienom drienovine, i jasikovine skinuvši koru, nadieljaj, zatim od cernoga terna one druge kore, i koprivni žilah, svega po jednako svari u loncu novu pokrivši busom nek se dobro svari, nek prenoći na dvoru, poslie pogriji, ter 2-4. kašike meći u usta, mućkaj po ustima, dok neurasoli: to čini 8. danah, i ako svake godine tako uzradiš, nesamo da će ti zubi biti čisti i čversti, već neće te nikad boliti.

6. BIES

Biesan pas, kad ujede :

1. Iztuci siemeni od čička i pij u vodi, akoje živniče naklano, zalij ga.
2. Iztuci bieloga luka, rute i soli zajedno i privij na ranu.
3. Uzmi četiri zerna od jasenika, iztuci i podaj piti.
4. Luka cerljenoga, rute iztukav, primišaj kvasine i meda, na ranu privijaj.
5. Jedi na šteserce orahe, i iste izžvakane privij na rannu.

6. Jedi travu, Prostriljen. Za pokusat jeli biesan pas ujeo, komad kruha umoči u ranu, i podaj drugomu psu, ako neizjede zlamenjeje, da je pas biesan.

7. BIONA

U kogaje biona na oku:

1. Metni ulja od maslinah i smole borove, ili blata iz uha; u nuglasce od oka.
2. Pelina i meda vari u čemu hoćeš, u vinu ol vodi i privij na oko.
3. Iztuci pelina i bilance jaje, ter privijaj na oko višel putah.
4. Cvita od kunice vari u mliku žene, koja doji mužko diete, i meći na oči.
5. Bokvice, kunice i sapinjače zajedno stuci, metni malo soli biele, i onog soka puščaj u oko, zatim smoči kerpu u onome soku meći na oko.

8. BRADAVICE

Tko želi bradavice sa svog tiela skinuti, neka:

1. jasenova zelena derveta metne na vatru; i s onim sokom maži bradavicu.
2. Dobro protari bradavice, dok pocervene, pa ih onda natopi sokom od rosořasti.

9. LIŠAJ

Svari listja od gerbaća i maži po lišaju.

2. Iztuci listja i korena od bokvice, izažmi soka od rosořasti sa solju velikom smiešaj i maži.
3. Maži sokom od divjih šparoga (Kučicah)

10. MICINA

Za sazorit i provalit, razvari dobro u mlieku siemena lanena i po micini privijaj, dok se ne provali.

2. Raspori žuč govedju; a razkiselu u vodi i privijaj.

U Izvorniku je na ovome mjestu umetnut «Kratki riečnik», kojeg smo u želji da ne prekidamo kontinuitet osnovnog teksta, stavili na kraj.

11. GROZNICA

Za tri dana ništa nejedi, već vari pelin u vinu ter piji po jednu čašu, jutrom i večerom za tah tri dana. Nek nebude sa svim ladno rečeno pitje.

12. SANDŽIJA

Kad koga sandžia tisti, uzmi čašu duplu, metni u nju malo kudilje, namiesti bolesnom, medju plećim, (:a ne nadrugom mjestu:) upali onu kudilju i pritisni čašu, časa će pripet (:kao što pripne kuća:) pusti neka stoji za 20. minutih, a naj više pol sata, više ne, tada uzmi mlake vode ter livaj oko čaše, da se čaša lakše odpoji od tiela, a čašu nagibaj niz ledjanicu. Kad čašu odpojiš, sve si učinio, i oslobodio bolesnog od sandžije.

13. KOLERA

Tko s kolere oboli, neka odmah legne u krevet, neka se toplo pokrije, pa stane što više vruće vode piti, da se što prije i što više krvi primieša, a ova tim razriedi i u žilah židčija postane. Ako je srce već slabije, i polaganije počelo kucati, da se ono uzbuđi, neka se vodi primieša nješto žestokoga pića, bilo kakovo god. Ali vodu treba piti neprestano. Za ugasiť nutarnju vrućinu neka bolesnik gutne kadšto nješto mrzla piva. Tako se ima postupati, dok ne popusti bljuvanje, i proliev (:lijavica:) a toće biti, kako izkustvo za sviedočava svagda kada se razloženi način odmah upotriebi. Ali tim nije još uklonjena pogibelj. Mlogi preboli koleru, pa ipak umre, ako se neizvede mokrača, što se je nabere, jer dok bolest traje, nepušta se voda. I zato treba piti što više kropca, koj laglje procuri kroz bubrežne cievčice. Čim bolesnik stane mokriti, može se uzeti, da je izbaavljen. Dakle je pri tom paziti, da se vruća voda u što većoj mjeri pije, i da se to dotle nastavlja, dok s prestankom bljuvanja i lijavice ne izadje iz bolesnika i mnogo mokrača. Mlohavosti što preostane izza preboljele kolere može se najbrže doskočiti užitkom jake govedske juhe, priesni jajah i dobra mlieka. Nu prije svega treba nastojati, da se predusretne i preprieči ova bolest, a u tom pogledu uvjesbao sam, mnogim izkustvom, da nije skore nitko obolio, tko je odmah, čim se bolest pojavila, nosio oko tiela širok pojas od flanela, osobito pako po noći. Nitko od onih koji su ovakav pojas nosili, ne bje napadnut od kolere, a ne naidjoh na nijednoga bolesnika koj bi takav pojas nosio bio. Zrelo voće držim da je slobodno jesti, dakako umjereno, kao što svagda, jerbo umjerenost u svakoj stvari jest majka zdravlja. (Dotle Dr. Bock. u Katoličkom Listu godine 1888. u Broju 34. Tečaja XVII.

OPET OD KOLERE

Prži raž, pak onda od prilike jedno pol satljika raži popržene nesamljevene, jedan satljik Ruma /:ol Pripeke rakije, a boljaje grozdova od slivove:/ i malo kanfore, sve metni u jednu flasu /:bocu:/ nek stane za neko vrime, zatim piji često po jednu čašicu, a topli se što više.

OPET OD KOLERE

Ako li nebi mogo imat gore receni stvari, a ti kuvaj /peci/ jaku kafu, pak nečekaj da kafa stane, već odmah dok provrije, taki piji, nemeći nit šećera nit što drugo, a što više topi se.

LIK ČIRU

Krmećije krkaline, sirćeta grozdova /od vina/, i cilice soli svarit pa privit provalit će i očistit.

ŽIG

Kokošieg djubreta i pozdera za kuhat, i ugriat na ognjištu, pak priviat gdi žig udara.

KAD PRISICE U LEDMA

Prosiat luga pak zamotat u krpu namazat ledjia pripekcom rakijom, zatim privit onaj lug.

NAČIN ZA SAČUVAT KUPUS OD GUSJANICA

1. Tamnjana. 2. Čurkuta (:sumpora:) 3. Mavi kamena. Svega troga po jednako uzmi i sprži na vatri medju kupusom a ko je kupušnjak velika prostora, a ti na više mista učini rečenu prževinu i sačuvat ćešga.

Način načinit Murećef.

1. Siške iz Dućana dram. – 20.
2. Karaboje – dram. 10.
3. Arapske smole – dram. 5.

MELEM ZA CRNOGA PRIŠĆA

1. Smole – Ielova najbolja.
2. Barut – zvicer.
3. Lug.

4. *Salis ammoniaci* Nišador.

Od svega učini Melem metni na _____

Stuci siške krupno, a ono dvoje sitno : nali pake vode u bocu od pake, pak dvi stvari prve metni u bocu zatim i treću uspi, ter na sunce metni, ol gdigod u vruce za jedan dan pak ćeš imat gotov murećef.

LIEK PROTI KOLERI

Mjerica raži sprži se kao kava te s 2. lota kafe metne u polić vinske žeste. Ta se smješa kroz 24. sata izvrmje sunčanoj toplini a poslje se 12. sati ostavi na ogništu da se pročisti. U slučaju kolere uzme muškarac od toga lieka 1 žlicu. žena pol, a diete 8. 12. kaplica. Pojaveli se grčevi, imaju se tim liekom iztirati dotična uda. U obojem slučaju mora se bolestnik uznojiti. Neodlagne limu odma, to ima liek svaku 2. uru uzimat ali u manjoj mjeri. Kad se nešto potroši valja opet vinskom žestom napuniti posudu. Glavna je stvar da budu sastavine čiste jednim polićem može se celomu selu pomoći. Izvadjeno je iz Katoličkoga Lista god. 1873. u Broju 32. Tečaj XXIV.

RIMEDIO PROTIVA OTOKLI

Laneno sjeme s medom varit. Brestovu koru doljnu iztuć u mlinu ozimačnu variti, nekoliko pellina umješat, i smolle.

ZA BOLEST OD SISA ŽENAMA

Luka Crvenoga izvrtit srž, metnuti ulja, solli, pak privijat na otok izpod sise kojaje otekla. provalit će otok.

RIMEDIO PROTIVA BOLESTI GOVEDIOJ

2^a. drama Baruta. 2^a. dran. Nišadora. 2ⁱ. glavice bilog luka. 1^u šaku bobes smrekove, po litre sirćeta dobra, i toza Kavenskog; iztuci, što je za iztući, zatim svari sve zajedno, ter tim zali goveče tri put, u jutro, u večer, i opet u jutro, jal večer.

NB. Teletu ako daješ učini isto ali svega metni po pola.

LIKARIA KOGA NOGE BOLE PODAGRE

1. Poke Vina. 2. jednu šaku Tamnjana. 3. Mekinja Pšenični. Prije varit VINO i Tamnjan zatim metnuti mekinje, nek se učini kaša ter priviat gdi boli, na noge.

ZA ISKORIJENITI BRDAVICE

Pupavice od Ielovine ter mazat.

ZA GROZNICU

Dubčac /: Camedrium :/ varit ter piti.

ZA MENSTRUA IMAT

Divii Pelin /: Metljika :/ varit i piti.

ZA USTAVITI MENSTRUA

Kunica trava varit i piti dobroje

ZA ISTJERAT GUJANICE IZ ČOVJEKA

1° Pol limuna izciedit. 2° kašiku šećera 3° kašiku Zejtina izmješavši sve popit.

LIKARIA ZA RANA

- 1. Purga kojase ima učinit iz dva drama reobarbare , i četiri dram. soli ingleske, ova sva likaria imase stavit čašu od litre, vruće vode. Deset dekika stat, posli toga bolesnik nek popije. Tako isto treći dan ima učinit.*
- 2. Na ranu imase slideća likaria učinit, U žumance od jaja u istoj ljućini imase stavit jedna koka soli bile, po isti način jedna koka čistog sapuna. Suiše ovo sve u jaju imase izmiešat lučevim praljkom, i tako na ranu metat na žen. kerpi, opravsi istu rannu svaki put jakom rakiom grozdovom. Akobise pak rana zatvorila berzo, dase nezat. meći travu Gavez.*

ZA TRUD IZKORENIT U RANI

Lanenoga simena iztuci svari kafšu razastri po kerpi razmaži iztuci uglena prosi i sverku kafše, pomaži zejtinom i priviaj prominjaj svako dva tri sata, a moreš isto ugriat koja služi sve isto.

Ljekovita zja rana.

1. Turga) kojase ima učinit iz dva drama res bar-
bare, i celiri dram. soli ingleske, Ova dva likoria
imase staviti časw od litre, vruće vode. Deset
dekilka stat, posli toga Bolesnik nek popije.
Tako isto treći dan ima učinit.

2. Na ranu imase sljedeća likoria učinit, U juva
monce od jajaj u istoj lupini imase staviti
jedna koka soli bile, po isti način jedna koka
čistog safura. Suviše ovo sve u jajaj imase
izmiesati lječivim praljkom, Tako na ranu
metati na žen. kapi, oprasi istu ranu svaki
put jakom rakion grozdovom. Akobise na
rana zatečila bježe, dase neopl. meš travi
Gavez

Za trud iz koranit u rani

lanensga simena iz tuči svaki kapi u ra-
patri po kapi razmaz; iz tuči ugljena pro-
si suvhu kape, pomaz; zejtunom i pravi
prominjuj svaki dva tri outu, a moves istu
ugriat koja duzj sve isto

Slika 1. Plehanska ljekaruša – posljednja stranica kopije izvornog rukopisa
Figure 1 Collection of remedies from Plehan – the last page of the manuscript's copy

KRATKI RIEČNIK

Andal, turski vidi Gorušica	Gladišika, Anonidis.
Avdisalatin, Latiris.	Gorčac, Hypericon.
Bobovnjak, Nasturtium aquaticum.	Gorušica, Sinapis.
Bokvica, Plantago.	Gospino cvietje, vidi Gorčac
Bosilje, Bosiok, Basilicum.	Imela, Viscus, Isnot, Gengeus.
Božje dervce, Arbotanum.	Iva, Ajuga.
Božur, Paeonia officinalis.	Ivan zelje, Sclarea.
Bunovina, Mandragora.	Iagorčina, Paralisis.
Bušinjak, Pulegium.	Iaklikovina, Bellidis.
Cerkvina, Parietaria.	Iasenak, Dittamus Froscinella.
Čemerika, Eleborum album.	Jelinji jezik, Philitidis.
Češljuga, Dinacum.	Kadifa, Carfilum indianum.
Čičak, Xantium.	Kadulja, Salvia.
Čičak mali, Agrimonia.	Kaloper, Mentha Graeca.
Čičak veliki, Bardana.	Kiselica, Trifolium acetosum.
Čivit, Indigo.	Kitica, Centaurea.
Čubar, Saturea.	Kolutić, Malva.
Čubrić, Serpillum.	Komorač, Kopar, Anetum.
Čuvakuća, Semper viva.	Konopljika velika, Ricinum.
Dinjica, Pimpinella.	Konska jabučica, Ciclaminum.
Ditelina, Trifolium pratense.	Kopitnjak, Assarum.
Divji ljiljan, Martegon.	Kopriva, Urtica.
Divisina, Verbasca.	Kašunika, Artemisia.
Dragoljub, Lilium convallium.	Kozlac, Ara major, Dragontea.
Dupčac, Camedrion.	Kravinac, Cameleon.
Gavez, Simphitum officinale.	Kukavica, Satyrion.
	Kukurik, Eleborum nigrum.

č po micini privijaš, dok se ne
provali. De Kasjori ž uš gove-
djaš, a raz kiseli u vodi i privijaš.

Kratki Rječnik

Andal, tarški udi Goxušica.

Audi latin, Latirion

Bobovnjak, Nasturtium aquaticum

Bokvica, Plantago.

Bodlje, Basiok, Basilicum

Božje dexuce, Arb. botanum

Božur, Paeonia officinalis.

Bunovina, Mandragora.

Bušinjak, Pulegium.

Cerkuina, Parietaria

Cemerica, Eleborum album.

Češnjak, Dinacum.

Čičak, Ranuncium.

Čičak mali, Agrimonia.

Čičak veliki, Bardana.

Čivil, Fridiga

Čubar, Saburea.

Slika 2. Plehanska ljekaruša – poglavlje Kratki rječnik – kopija izvornog rukopisa
Figure 2 Collection of remedies from Plehan – Glossary of Terms – a copy of the original
manuscript

Kukolj, Zizania.	Osat, Sphondilium. Oputina?
Kunica, Millefolium.	Oskoruša
Lale, Tulipa.	Ovnač, Helenia, Inula Campana.
Lepen na vodi, Ninphea.	Papraca slatka, Polipodium
Lepušina, Farfara.	Filicula.
(Lišac), Liljan, Liliium.	Papra vodena, Adiantum Capillus
Ljubica, Viola.	Veneris.
Ljubdrag, Sathyrium.	Pasvica, Marena, Solanum.
Ljulj, Lolium.	Pčelja ljubica, Melipa.
Loboda, Mercorela, Atriplex.	Petopest, Pentafilum.
Lukovik, Chotehicum.	Pelin, Absintium.
Maca, Tupha.	Peršin, Petroselinum.
Mali čičak, Agrimonia Eupatoria.	Pirika, Graminum.
Mak, Papaver.	Piskavica, Mergus diaboli, Succisa.
Marina ručica, Podagrosia.	Podbio, Tussilago.
Mertva kopriva, Castrangula	Prassa, Porrus.
Galiopsi.	Preslica, Equisetum.
Merčinac, Iros.	Prišt? Privinac?
Metilj, Numularia. Metljika ?	Prostriljen, Crucjata. Puščica?
Metvica, Mentha.	Pšeničica, Meticola, Lotus Sativa.
Metvica cervena, Origanum.	Ranjak, Betunica.
Metvica divja, Mentastra.	Ravan, Camomilla.
Miloduh, Ligusticum.	Rosopast, Calidonium.
Mišakinja, Anagalidis.	Ruj, Scotanum, Cosinum.
Mičac, Soncus.	Salep, vidi Kukavica. Sapinjača?
Mravinjak, Origanum. Mrižica	Serčanik, Gentiana.
Neven, Caltha.	Sikavica, Carduus Stellatus.
Odolin, Valeriana. Okovolujsko?	Sipant, Hysopus.
	Sita, Iuncum.

Sliepi grah, Ceci.	Turica, Aparinis.
Sliez vidi Kollutić	Tušt, Portulaca.
Smerdeli, Coriander.	Urodica, Coriander.
Somina, Sabina.	Visibaba, Galantus nivalis. Vlaca
Sporiš, Verbena? Suhonik?	Volvod, Orobanche.
Sumbulj, Hyacinthus. Sunčac?	Vranilova trava?
Suncokret, Planta maxima.	Vratić, Tenacetum, Asanosia.
Svatovi, Pulmonasia. Svinduh?	Zalistak, Hypoglossa.
Stavlika, Hysolopathum, Lapacium.	Zelenkada, Narcissus.
Skripavac, Stir? Štrimuza?	Zimzelena, Ruscus.
Šurlin? Tatula?	Zmijinska trava, Dragontea.
Terkos, Dragoncella.	Zmijin česalj, pecten veneris.
Trator, Amarantus. Trepetljika?	Zubača, Pannicum dactylon.
Truboljika, Angelica.	Zukva? Žabokrek?
Troskot, Poligonium.	Želudnjak, Bistorea.

SAŽETAK

U ovom je radu je prvi put opisana ljekaruša nađena u arhivu samostana Plehan (Bosna i Hercegovina) pod naslovom Zbirka lijekova sa zbirkom ljekovitih trava i uputom za pravit meleme i murćefe, koja je pisana u drugoj polovini 19. stoljeća. Autor i mjesto nastanka ljekaruše nisu poznati. Uočena su dva različita rukopisa, što upućuje na dvojicu autora, najvjerojatnije franjevaca.

Zbirka sadrži 56 recepata za liječenje bolesti u ljudi te tri recepta za liječenje domaćih životinja. Jedan recept odnosi se na savjet za domaćinstvo. U ljekaruši se nalazi popis ljekovitog bilja s hrvatskim i latinskim imenima. Taj popis i nekoliko recepata mogu se naći i u ljekaruši fra Mije Nikolića koja je pisana 1868. godine. Jezik ljekaruše prilično je neujednačen što upućuje na doslovno prepisivanje iz različitih izvora.

Materia medica ove ljekaruše sastoji se ponajviše od ljekovitih pripravaka biljnog podrijetla. Recepti koji sadrže materijale životinjskog i mineralnog podrijetla također su prisutni, ali u znatno manjoj mjeri.

Bolesti, koje su često spomenute samo kao simptomi, nazivaju se narodnim imenima. Način pripreme lijekova i termini prodiskutirani su u smislu usporedbe sa suvremenim farmaceutskim postupcima i nazivima.

Sastavljen je i rječnik manje poznatih riječi i arhaizama. Na kraju je priložen i tekst ljekaruše bez ikakvih jezičnih i stilskih ispravaka kako bi se omogućio multidisciplinarnan pristup tekstu.

Ključne riječi: etnomedicina, XIX. st.; ljekaruša, franjevci, Bosna i Hercegovina